

ELŻBIETA RASZEJA, NATALIA WOLSKA

Katedra Terenów Zieleni  
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

## ROZWÓJ REKREACJI Z WYKORZYSTANIEM ISTNIEJĄCYCH ZASOBÓW KULTUROWYCH W MAŁYCH JEDNOSTKACH OSADNICZYCH WIELKOPOLSKI

**Streszczenie.** Kluczem do określania funkcji rekreacyjnych w małych jednostkach osadniczych powinno się stać stworzenie systemu oceny walorów krajobrazowych pozwalającego w trafny sposób sformułować kierunki rozwoju. W Wielkopolsce zasoby dziedzictwa kulturowego w połączeniu z zasobami przyrodniczymi tworzą charakterystyczny typ krajobrazu, szczególnie widoczny w małych miasteczkach i we wsiach. Brak odpowiedniej wiedzy o historii miejsca jest często przyczyną złego sposobu zagospodarowania przestrzennego, deformacji krajobrazu, a nawet dewastacji lokalnych zasobów. W tym kontekście kwestią priorytetową jest przygotowanie systemu działań pozwalających określić zarówno zalety, mocne strony i możliwości danego obszaru, jak i jego wady, słabości i ograniczenia, co jest podstawą dopasowania odpowiednich funkcji i sposobów zagospodarowania rekreacyjnego. Próba zaprezentowania takiego systemu jest koncepcja rewaloryzacji wsi Owińska, w której jednostka osadnicza staje się elementem regionalnego programu ochrony krajobrazu kulturowego w ramach tzw. Cysterskiego Parku Kulturowego.

**Słowa kluczowe:** krajobraz kulturowy, turystyka kulturowa, cystersi, Owińska

### Wstęp

Krajobraz obszarów wiejskich jest swoistym zapisem nieustannego dialogu między naturą i cywilizacją. Specyfika struktury przestrzennej krajobrazu wiejskiego wynika przede wszystkim z charakteru tworzących ją elementów i ich wzajemnych relacji, będących wynikiem określonych sytuacji przestrzennych i kulturowych (RASZEJA 2005). Różnorodność kulturowa, uwarunkowana odmiennością historyczną i geograficzną, jest obecnie uznawana za istotny atut rozwojowy społeczności lokalnych. Jednak dzisiejsze tempo i skala przekształceń obszarów wiejskich powodują, że krajobraz kulturowy zagrożony jest szybko postępującą dewastacją. Brak odpowiedniej wiedzy o histo-

rii miejsc jest często przyczyną złego sposobu ich zagospodarowania przestrzennego. Architektura wsi ulega deformacji i ujednoliceniu, traci cechy charakteryzujące lokalną tradycję budowlaną. Powstają nowe, obce formy architektoniczne, agresywne kubatury, nieodpowiednie funkcje, a obiekty zabytkowe bez odpowiedniej opieki i wykorzystania często popadają w ruinę (RASZEJA 2002).

Artykuł przedstawia wyniki badań, których celem było opracowanie modelu identyfikacji oraz oceny specyficznych cech i zasobów krajobrazu kulturowego wiejskich jednostek osadniczych dla potrzeb turystyki kulturowej, zyskującej coraz większą popularność i będącej jednocześnie alternatywą dla tradycyjnej turystyki masowej. Turystyka kulturowa jest odpowiedzią na potrzeby współczesnego człowieka, które wynikają z chęci poznawania otaczającego go świata i jego historii, poszerzania wiedzy, zdobywania nowych doświadczeń czy zaspokajania własnych potrzeb poznawczych (JĘDRYSIAK 2008). Coraz częściej przypomina się dzisiaj, że brak zakorzenienia w „swoim” miejscu, zastępowanie realnej przestrzeni fizycznej przestrzenią wirtualną, jest powodem zagubienia, a także wielu problemów społecznych i psychicznych współczesnego człowieka. W tej sytuacji małe jednostki osadnicze, o zachowanej specyfice krajobrazowej i kulturowej, stają się przeciwwagą dla anonimowej przestrzeni globalnej, a obszary wiejskie dają szansę na znalezienie własnego miejsca na ziemi (RASZEJA 2005). Turystyka kulturowa opiera się właśnie na poszukiwaniu i poznawaniu owej specyfiki w sposób pogłębiony i zaplanowany. Obejmuje grupowe lub indywidualne wyprawy, w których zasadniczą częścią programu jest spotkanie uczestników z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej, z zamiarem powiększenia wiedzy o otaczającym świecie (MIKOS VON ROHRSCHEIDT 2008). Turystyka kulturowa jest z pewnością szansą dla regionów takich jak Wielkopolska, gdzie dominujący krajobraz rolniczy nie ma szansy konkurować z atrakcyjnymi przyrodniczo obszarami nadmorskimi czy górami. Rekompensatą jest tu natomiast bogactwo zasobów kulturowych, które we właściwy sposób odczytane i wykorzystane mogą stać się motorem rozwoju i promocji regionu.

## **Materiały i metody**

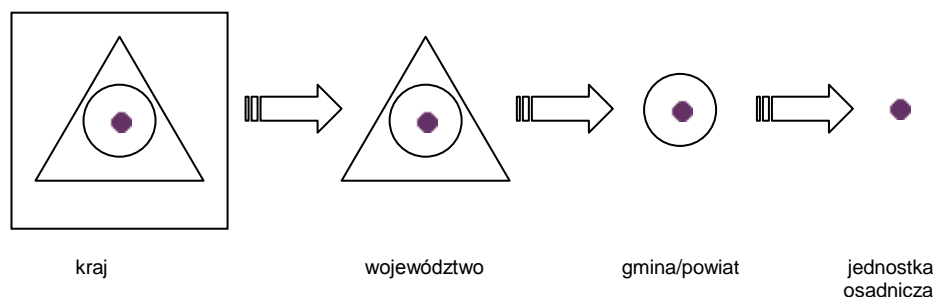
Założenia teoretyczne pracy są oparte na wynikach wieloletnich autorskich badań dotyczących identyfikacji i oceny krajobrazu wiejskiego (m.in. RASZEJA 2002, 2005), część aplikacyjna zaś przedstawia wyniki badań realizowanych w ramach pracy magisterskiej Natalii Wolskiej, wykonanej na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej pod kierunkiem dr inż. arch. Elżbiety Raszei (WOLSKA 2004). Obszar badań stanowił teren wsi Owińska, położonej w gminie Czerwonak nad brzegiem Warty, 12 km na północ od Poznania. Jako element Europejskiego Szlaku Cysterskiego wieś posiada szczególne walory dla rozwoju turystyki kulturowej. W ramach badań przeprowadzono dla tego obszaru szereg analiz funkcjonalno-przestrzennych, historyczno-kulturowych i kompozycyjno-krajobrazowych, a także wstępne badania socjologiczne (wywiady środowiskowe), które stanowiły podstawę dla uspołecznienia procesu rewitalizacji. W pracy poruszono też problem promocji wsi w kontekście rozwoju turystyki kulturowej. Założenia programowe oparto na idei utworzenia Cysterskiego Parku Kulturowego Owińska – Radojewo, który był pierwszym parkiem kulturowym na terenie województwa wielkopolskiego (LEŚNIEWSKA 2002).

## Model oceny walorów dla potrzeb turystyki kulturowej

Konstrukcja badawcza pracy została oparta na trzech filarach, którymi są: kontekst, specyfika i ślady. Wyznaczają one sposób prowadzenia oraz zakres studiów i analiz dotyczących krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich Wielkopolski:

- **kontekst** – prowadzenie badań w szerszych relacjach przestrzennych, funkcjonalnych, historycznych i społeczno-kulturowych,
- **specyfika** – identyfikacja i odwzorowanie charakteru miejsca jako niepowtarzalnego splotu różnych elementów wyróżniających je z otoczenia (*genius loci*),
- **ślady** – właściwe odczytywanie historii zapisanej w krajobrazie i jej umiejętne wpisanie w proponowane koncepcje projektowe (RASZEJA 2005).

W ramach prowadzonych badań zaproponowano schemat pracy oparty na procesie analitycznym „od ogółu do szczegółu”, pozwalający w sposób wszechstronny i wieloaspektowy określić walory danej jednostki osadniczej (rys. 1).



Rys. 1. Model procesu badawczego „od ogółu do szczegółu”  
Fig. 1. The model of the “up-down” research process

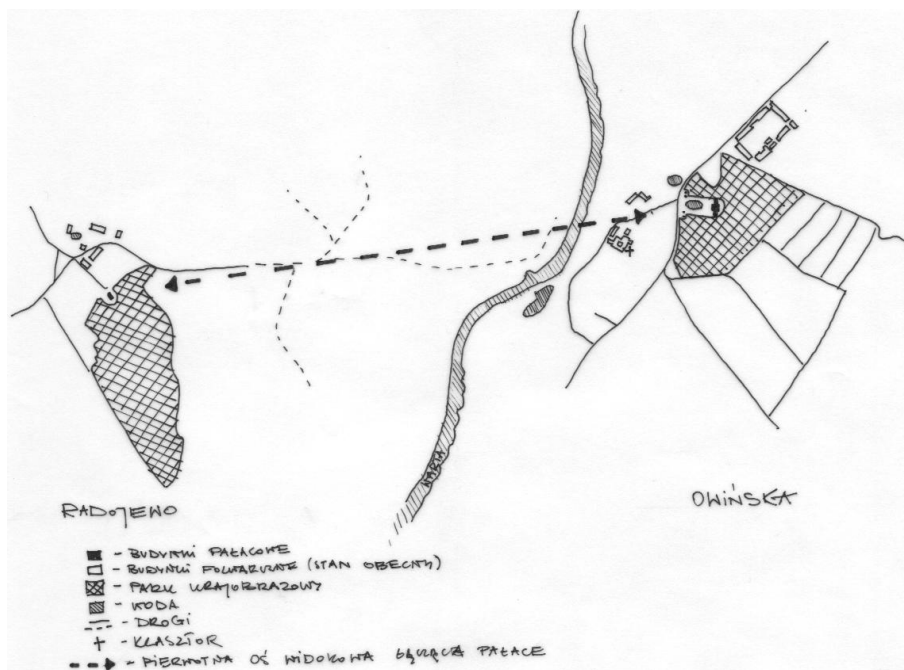
Prace studialne i koncepcyjno-projektowe realizowane były w następujących etapach, dla których przyjęto odpowiednie skale i zakresy opracowań:

- **etap 1.** – analiza powiązań ponadregionalnych i regionalnych, umiejscowienie jednostki osadniczej w ponadregionalnym (regionalnym) systemie: przyrodniczym, przestrzenno-funkcyjnym, społeczno-gospodarczym, kulturowym, turystyczno-rekreacyjnym;
- **etap 2.** – analiza specyfiki jednostki osadniczej, ocena uwarunkowań, analiza SWOT, określenie kierunków rozwoju oraz intensywności zagospodarowania rekreacyjnego, wnioski i wytyczne dla zagospodarowania przestrzennego, wyróżnienie obszarów węzłowych w obrębie jednostki, propozycja działań rewitalizacyjnych;
- **etap 3.** – koncepcja zagospodarowania przestrzennego i wyposażenia turystyczno-usługowego wybranego terenu (poprzedzona wszechstronnymi i wieloaspektowymi analizami), projekt kształtowania krajobrazu;
- **etap 4.** – projekt adaptacji wskazanych obiektów (zespołów obiektów) dla potrzeb turystycznych.

## Koncepcja rewitalizacji wsi Owińska

Wieś Owińska, położona w gminie Czerwonak, jest oddalona o 12 km od dużej aglomeracji miejskiej, Poznania. Bezpośrednie powiązanie komunikacyjne stanowi istotny atut w procesie programowania i projektowania rozwoju wsi. Rosnące zainteresowanie tym obszarem jest szansą promocji wsi, ale jednocześnie niesie liczne zagrożenia związane z intensyfikacją procesu inwestycyjnego i niekontrolowanymi przekształceniami krajobrazu.

Zgodnie z przyjętym modelem za najważniejsze zadanie uznano zbadanie i zapis specyfiki krajobrazowej wsi. Elementem środowiska przyrodniczego, definiującym strukturę przestrzenną tego terenu, jest dolina Warty, która stanowi oś ekologiczną projektowanego Cysterskiego Parku Kulturowego. Poza walorami przyrodniczymi determinuje ona relacje krajobrazowe i ekspozycję widokową wsi. Park kulturowy obejmuje m.in. położone po dwóch stronach doliny Warty założenia pałacowo-parkowe: Owińska i Radojewo, oba należące do ówczynie osiedlonej na tych terenach pruskiej rodziny von Treskow. Oprócz związków historycznych istnieją tu wyraźne powiązania kompozycyjne (rys. 2).

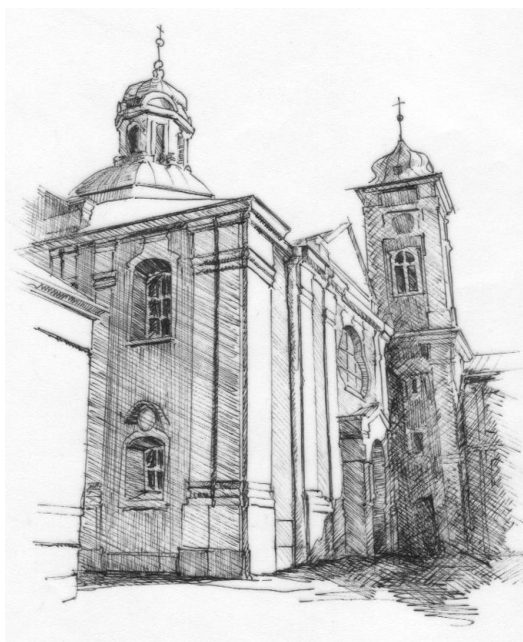


Rys. 2. Schemat relacji przestrzennych i kompozycyjnych zespołu Owińska – Radojewo

Fig. 2. The scheme of the spatial and composition relations of the Owińska – Radojewo complex

O włączeniu Owińsk do europejskiego szlaku kulturowego cystersów zdecydowały określone uwarunkowania historyczno-kulturowe, a także występowanie tu wysokiej

klasy obiektów zabytkowych. Należy do nich przede wszystkim dawny zespół klasztorny cysterek, ufundowany w XIII wieku przez Przemysła I i Bolesława Pobożnego. W jego obrębie najcenniejszym obiektem jest późnobarokowy kościół św. Jana Chrzciciela (rys. 3). Został on zbudowany według projektu włoskiego architekta Pompeo Ferrariego na początku XVII wieku na starszych murach romańskich i gotyckich (SŁOWNIK... 1992). W skład pocysterskiego zespołu klasztornego wchodzi też budynki gospodarcze i produkcyjne. Przez wieki prowadzona przez zakon gospodarka, oparta na tradycji rolniczej, zostawiła po sobie wspaniale rozplanowane tereny wiejskie o niepowtarzalnym krajobrazie (KUCHARSKI i WYRWA 1996).



Rys. 3. Kościół w zespole pocysterskim w Owińskach (WOLSKA 2004)

Fig. 3. The church in the post-Cistercian complex in Owińska (WOLSKA 2004)

Drugim aspektem krajobrazu kulturowego na omawianym terenie jest działalność pruskiej rodziny von Treskow. Po przejściu tych ziem przez państwo pruskie nastąpiła kasata zakonu cysterskiego. W przeciwieństwie do wielu innych pruskich właścicieli Zygmunt von Treskow osiadł wraz z rodziną w Wielkopolsce i z wielką energią zabrał się do rozwijania gospodarki w swoich włościach. Właśnie w Owińskach znajduje się najokazalsza posiadłość rodziny – piękny klasycystyczny pałac zwrócony frontem w stronę rzeki, otoczony parkiem krajobrazowym z początku XIX wieku zaprojektowanym według zasad Piotra Józefa Lenné (rys. 4).



Rys. 4. Pałac rodziny von Treskow w Owińskach, widok od frontu (WOLSKA 2004)  
Fig. 4. Palace von Treskow in Owińska, front view (WOLSKA 2004)

Należy wspomnieć również o innych zabytkowych obiektach we wsi, w tym o kościele św. Mikołaja, zespole zabudowań dawnego zakładu psychiatrycznego oraz wielu pięknych willach mieszkalnych z początku XX wieku. Prawidłowe wykorzystanie tak bogatych i zróżnicowanych zasobów kulturowych, jakie znajdują się na obszarze Owińsk, jest podstawą koncepcji rewitalizacji. Głównym celem jest uwydatnienie elementów najbardziej charakterystycznych dla tego miejsca, a zarazem niepowtarzalnych ze względu na kontekst historyczny i przestrzenno-krajobrazowy.

Podczas badań stwierdzono, że działania rewitalizacyjne powinny być przeprowadzane na dwóch głównych płaszczyznach: kulturowej oraz krajobrazowo-przyrodniczej. Działania na płaszczyźnie kulturowej mają na celu zachowanie zasobów dziedzictwa oraz rozwój turystyki kulturowej. Należą do nich m.in.: utrzymanie charakterystycznego układu przestrzennego wsi, działania promocyjne (w tym kreowanie nowych atrakcji, np.: przepawy promowej), ochrona ekspozycji krajobrazowej i otoczenia zabytków, renowacja i adaptacja, w zgodzie z wytycznymi konserwatorskimi historycznej zabudowy dla celów turystycznych. Przykładem takiego podejścia jest zaprezentowana w pracy koncepcja adaptacji kamiennego browaru z około 1800 roku, położonego w pobliżu zespołu klasztorowego (rys. 5).

W odniesieniu do walorów przyrodniczo-krajobrazowych główne działania powinny nastawić się na wzmocnienie układu przyrodniczego, odbudowę łączników ekologicznych oraz wykorzystanie walorów krajobrazowych doliny Warty (rys. 6). W proces rewitalizacji należy również zaangażować społeczność lokalną, co pozwoli na wzmocnienie jej więzi z miejscem zamieszkania, a także pomoże w sprecyzowaniu problemów społecznych i funkcjonalnych oraz wypracowaniu realnych rozwiązań przestrzenno-krajobrazowych.



Rys. 5. Dawny browar w Owińskich przy pl. Przemysława (WOLSKA 2004)  
Fig. 5. Old brewery in Owińska, Przemysław square (WOLSKA 2004)



Rys. 6. Widok na Wartę od strony Owińska (WOLSKA 2004)  
Fig. 6. View on the Warta river from Owińska (WOLSKA 2004)

## Dyskusja

Przeprowadzone badania wykazały zasadność przyjętych założeń oraz przydatność zastosowanego modelu badawczego. Zaproponowany schemat pracy pozwala na zachowanie logicznej kolejności badań oraz porządkowanie zagadnień studialnych. W konsekwencji pozwala to na dogłębne zbadanie specyfiki jednostki osadniczej oraz trafne określenie kierunków jej rozwoju. Opisanie w artykule podejście wielokontekstowe przyczynia się do zrozumienia odrębności kulturowej i krajobrazowej miejsca jako zbioru wielu nakładających się na siebie elementów. Tak skonstruowany model badań i schemat postępowania, przyjęty w projekcie rewitalizacji wielkopolskiej wsi Owińska wydaje się być propozycją możliwą do zastosowania również w przypadku innych wiejskich jednostek osadniczych. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na elastyczność modelu i możliwość jego modyfikacji dla określonych uwarunkowań przestrzennych i kulturowych.

## Podsumowanie

W dobie uniformizacji i globalizacji oraz postępującej utraty zróżnicowania przestrzennego turystyka kulturowa wydaje się być szansą na zachowanie specyfiki krajobrazowej obszarów wiejskich. Opracowanie praktycznego modelu działań ważne jest szczególnie w stosunku do małych jednostek osadniczych w celu uwydatnienia niepowtarzalnego charakteru określonych miejsc. Ochrona i właściwe wykorzystanie wartościowych zasobów kulturowych i przyrodniczych jest warunkiem prawidłowego rozwoju tych jednostek. W kontekście prezentowanych w artykule walorów krajobrazu pocysterskiej wsi Owińska warto podkreślić, że właśnie bogaty dorobek kultury cystersów jest doskonałym przykładem mądrego wykorzystania istniejących zasobów. Na ziemiach im podległych wprowadzali planową, pełną rozmachu gospodarkę, pozytywnie zmieniając krajobraz swoich włości. Wykorzystując intensywnie zasoby przyrody, zachowali jednocześnie harmonię i równowagę między działalnością człowieka a naturą. Zachowane do obecnych czasów pocysterskie założenia, ukazujące szacunek dla walorów miejsca, powinny stać się inspiracją dla współczesnych rozwiązań przestrzennych i funkcjonalnych.

## Literatura

- JĘDRYSIAK T., 2008. *Turystyka kulturowa*. PWE, Warszawa.
- KUCHARSKI B., WYRWA A.M., 1996. *Szlak cysterski w Wielkopolsce*. Poznań.
- LEŚNIEWSKA D., 2002. *Projekt Cysterskiego Parku Kulturowego Owińska – Radojewo – katalog miejscowości*. Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu, Oddz. Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie.
- MIKOS VON ROHRSCHEIDT A., 2008. *Turystyka kulturowa*. GWSHM, Gniezno.
- RASZEJA E., 2002. *Procedury i instrumenty kształtowania krajobrazu na obszarach wiejskich Wielkopolski w aspekcie integracji z Unią Europejską*. Studioteka Zaręsy, Wydział Architektury, Politechnika Poznańska, Poznań.



Raszeja E., Wolska N., 2009. Rozwój rekreacji z wykorzystaniem istniejących zasobów kulturowych w małych jednostkach osadniczych Wielkopolski. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #35.

---

RASZEJA E., 2005. Tożsamość, trwałość, rozwój. Ochrona krajobrazu kulturowego w projektach odnowy wsi. *Architektura Krajobrazu* 1-2: 41-50.

SŁOWNIK krajoznawczy Wielkopolski, 1992. PWN, Warszawa.

TURYSTYKA kulturowa. 2008. Red. A. Kowalczyk. Wyd. UW, Warszawa.

WOLSKA N., 2004. Rewaloryzacja wsi Owińska. Kierunki rozwoju i metody promocji małych jednostek osadniczych o wybitnych walorach kulturowo-krajobrazowych. Maszynopis. Praca magisterska. Wydział Architektury, Politechnika Poznańska, Poznań.

## RECREATIONAL DEVELOPMENT UTILIZING EXISTING CULTURAL RESOURCES IN SMALL SETTLEMENT UNITS IN THE WIELKOPOLSKA REGION

**Summary.** The key to determine recreational functions in small settlement units should be foundation of landscape amenity evaluation system, which would enable accurate designation of development directions. In the Wielkopolska region the resources of cultural heritage accompanied by the environmental reserves constitute distinctive landscape type, especially visible in small towns and in the country. The shortage of appropriate knowledge of the site history results often in land mismanagement, landscape deformation, or even devastation of local resources. In this context, the priority issue is the preparation of action plan utilizing advantages, strengths, and opportunities of area under consideration, but also enabling its weaknesses and constraints determination, which in turn would define most appropriate functions and means of recreational arrangement. An attempt to utilize such system is the concept of the Owińska village reevaluation, in which a settlement unit becomes the element of regional program of cultural landscape preservation within the "Cistercian Cultural Park".

**Key words:** cultural landscape, cultural touristic, Cistercian, Owińska

*Adres do korespondencji – Corresponding address:*

*Elżbieta Raszeja, Katedra Terenów Zieleni, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: ktzera@up.poznan.pl*

*Zaakceptowano do druku – Accepted for print:*

*14.11.2008*

*Do cytowania – For citation:*

*Raszeja E., Wolska N., 2009. Rozwój rekreacji z wykorzystaniem istniejących zasobów kulturowych w małych jednostkach osadniczych Wielkopolski. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #35.*